

СІМЕЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

© Чорновол-Ткаченко А. А., 2014
<http://orcid.org/0000-0002-7579-084X>

У статті розглядаються сімейні детермінанти інтерперсональної поведінки старшокласників. Визначено відмінності в уявленнях про власну сім'ю та виховні стратегії батьків у юнаків та дівчат. Встановлено особливості кореляційних зв'язків сприйняття внутрішньосімейної ситуації та батьківського виховання із моделями інтерперсональної поведінки залежно від статі старшокласників.

Ключові слова: старшокласники, сприйняття сімейної ситуації, уявлення про виховання, батьківсько-дитячі стосунки, інтерперсональна поведінка.

Чорновол-Ткаченко А. А. Семейные детерминанты интерперсонального поведения старшеклассников.

В статье рассматриваются семейные детерминанты интерперсонального поведения старшеклассников. Выявлены отличия в представлениях о своей семье и воспитательных стратегиях родителей у юношей и девушек. Установлены особенности корреляционных связей восприятия внутрисемейной ситуации и родительского воспитания с моделями интерперсонального поведения в зависимости от пола старшеклассников.

Ключевые слова. старшеклассники, восприятия семейной ситуации, представления о воспитании, родительско-детские отношения, интерперсональное поведение.

Chornovol-Tkachenko A. O. Family determinants of senior students' interpersonal behavior.

The article deals with the family determinants of senior students' interpersonal behavior. The author defined the relationship of the family situation perception and parents' educational strategies with the teenagers' interpersonal behavior models. Tested boys and girls have the similar idea of a father, but the girls, unlike the boys, perceive a father as more autonomous. The concept of maternal behavior and education is more differentiated according to the tested students' gender. More than the boys, the girls tend to think of a mother as attentive, caring and at the same time undemanding, indulgent, with the low level of control and inconsistent in education. Indicators of the tested students' interpersonal styles have medium level and are in the area of adaptive behavior. In social contacts the boys show themselves as friendly

and dominant, and the girls - both friendly and subordinate. It is set that the integral index of the boys' friendliness in social interaction is directly correlated with the positive interest of a mother and the integral indicator the girls' social behavior according to the type of dominance is connected with a father's directiveness in education.

Key words: *senior students, family situation perception, the idea of education, parent-child relationships, interpersonal behavior.*

Постановка проблеми. Питання про специфічні особливості міжособистісних стосунків, механізми їх формування і розвитку є однією з актуальних проблем в психології. Розгляд взаємозв'язку стильових особливостей інтерперсональної поведінки із особливостями сімейних стосунків здебільшого ведеться крізь призму типу виховання як умови формування особистісних особливостей дитини, що знижує значущість чинника впливу суб'єктивного сприйняття та інтерпретації змісту близьких стосунків на розвиток соціальних орієнтацій та комунікативних якостей особистості. В той же час характер інтерперсональних стосунків особистості і пов'язаний з ним рівень соціальної підтримки є найбільш важливими чинниками успішної психологічної і соціальної адаптації.

Вивчення уявлень старшокласників про дитячо-батьківські стосунки є одним з важливих питань сучасної психології, що вимагають як теоретичного, так і емпіричного вивчення. Стосунки з батьками у сприйнятті підлітків є істотними компонентами розвитку і становлення їх індивідуальності, а старший підлітковий вік є одним з найважливіших етапів у формуванні особистості, зокрема її соціальних моделей поведінки.

Аналіз актуальних досліджень. У психології дослідженнями в області міжособистісних стосунків займалися багато учених Л. Божович, Л. Виготский, І Горькова, І Дубровина, В. Каган, І Кон, Е. Кораблина, М. Лисина, А. Лихтарников, В. Мухина, А. Реан, Л. Регуш, Е. Чеснокова. У дослідженнях, присвячених вивченню сім'ї показано різноманіття особливостей батьківського відношення до дитини і описані варіанти типів виховання, а також типи сімей (В. Гур'єва, Ю. Тарнавский, В. Гиндикин, А. Толстих, Т. Титаренко, С. Соловейчик, А. Личко, В. Петрунук, Л. Таран, В. Соколова, Г. Юзефович, О. Карабанова, А. Захаров, А. Добрович, В. Сатир). У літературі обґрунтовується патогенність окремих типів виховання для нервово-психічного

здоров'я, а також для формування деяких індивідуально-особистісних особливостей дитини (А. Захаров, В. Гарбузов, А. Личко, Е. Эйдемиллер, Д. Исаев, Е. Фромм, А. Адлер, З. Матейчик).

Проведені численні дослідження впливу порушень стосунків дитини зі значущими дорослими на її наступний розвиток [1; 4; 7]. Показані специфічні особливості порушення спілкування у таких дітей і пов'язані з цим зміни в інтерперсональних стосунках. При цьому досі залишається дискусійним питання впливу попереднього досвіду значущих стосунків на майбутню здатність встановлювати соціальні взаємозв'язки. Деякі автори роблять висновок, що здатність встановлювати гармонійні міжособистісні стосунки пов'язана з досвідом ранніх взаємин з близькими і зв'язують цю стабільність із стійкістю сформованих в дитинстві когнітивних структур. Дослідження інших авторів показують, що зв'язок між характером стосунків в сім'ї в дитинстві і майбутнім соціальним функціонуванням не є однозначним і лінійним. Цей зв'язок опосередковують здатність рефлексувати свій досвід міжособистісних стосунків, стосунки з однолітками в підлітковому віці [3; 6]. Проте проблема взаємозв'язку сприйняття сімейної ситуації, батьківських виховних стратегій та формування моделей інтерперсональної поведінки у старшокласників потребує наукових досліджень.

Мета дослідження: визначення взаємозв'язків сприйняття сімейної ситуації та виховних стратегій батьків із моделями інтерперсональної поведінки у юнаків та дівчат старшого підліткового віку.

Виклад основного матеріалу.

Розглядаючи дослідження дитячо-батьківські стосунки, можна виділити декілька параметрів, що визначають їх характер:

- міра розуміння і задоволення потреб дитини;
- прийняття (прихильність, доброзичливість, емоційна підтримка) або відкидання (неприйняття) дитини;
- міра дистанції в стосунках з дитиною, міра емоційної близькості, прихильності, згода між дитиною і батьками; контроль (стримування) або автономія (терпимість, самостійність, свобода) з боку батьків;
- вимогливість;
- непослідовність - послідовність;
- дисциплінарні дії батьків

- батьківський авторитет [1; 3; 4; 6].

Спираючись на тривимірну теорію інтерперсональної поведінки В. Шутца, можна стверджувати, що соціальне життя людини зумовлене досвідом дитинства, і насамперед міжособистісних стосунків в сім'ї. Форми задоволення міжособистісних потреб у включенні, в контролі та любові визначають, способи орієнтації особистості по відношенню до інших.

Залежно від характеру задоволення потреби включення людина в міжособистісних стосунках схильна до прояву недостатньої соціальної, надсоціальної або соціальної поведінки. Потреба в контролі має відношення до аспекту влади в міжособистісних стосунках. Відповідна поведінка може варіювати від занадто великої дисциплінованості – до повної відсутності дисципліни, також залежно від характеру стосунків з батьками. Задоволення потреби в любові в сім'ї впливає на емоційну дистанцію у майбутніх близьких стосунках. Неадекватні стосунки батьків з дитиною в емоційній сфері виливаються в недостатньо особистісну або надособистісну поведінку, тоді як гармонійні стосунки в цій сфері сприяють формуванню до особистісної поведінки[7].

У дослідженні прийняли участь учні 9-11 класів різних загальноосвітніх шкіл міста Харкова. Вибірку склали 83 старших підлітки (39 юнаків та 44 дівчини) з повних сімей, які характеризувалися, як благополучні та подібні за соціальним статусом та умовами життя. Відповідно до мети дослідження психологічне тестування старшокласників проводилося за методиками «Кінетичний малюнок сім'ї»Р. Бернса та С. Кауфмана (в модифікації Е. Эйдемиллера та В. Юстицкиса), тест Т. Лірі, тест «Підлітки про батьків» Л. Вассермана [2; 4].

Проективна методика «Кінетичний малюнок сім'ї» спрямована на виявлення суб'єктивної оцінки сімейної ситуації, допомагає виявити взаємини в сім'ї, сприйняття членів сім'ї і себе в сім'ї. У системі оцінки враховувалися формальні і змістовні особливості малюнка. Для обробки даних методики застосовувалася система кількісної оцінки, яка дозволяє дати оцінку наступних симптомокомплексів: сприятлива сімейна ситуація; тривожність в сімейній ситуації; конфліктність в сім'ї; почуття неповноцінності; ворожість в сімейній ситуації. Тест «Підлітки про батьків» спрямований на вивчення сприйняття підлітками поведінки і методів виховання батьків за факторами: позитивний

інтерес, ворожість, автономія, директивність і непослідовність батьків. Тест Т.Лірі призначений для дослідження уявлень про себе, з її допомогою виявляється переважаючий стиль ставлення до людей. Залежно від відповідних показників виділяється ряд соціальних орієнтацій – стилів інтерперсональної поведінки та робляться висновки про міру адаптованості поведінки. Статистична обробка проводилася за допомогою методів параметричного порівняння середніх величин за Ст'юдентом та кореляційного аналізу.

Результати дослідження сприйняття внутрішньосімейної ситуації представлені на рисунку 2. Отримані дані свідчать про достатній рівень сприятливості сімейних взаємин у юнаків та дівчат. Негативні симптомокомплекси більшою мірою представлені тривожністю та конфліктністю в сім'ї.

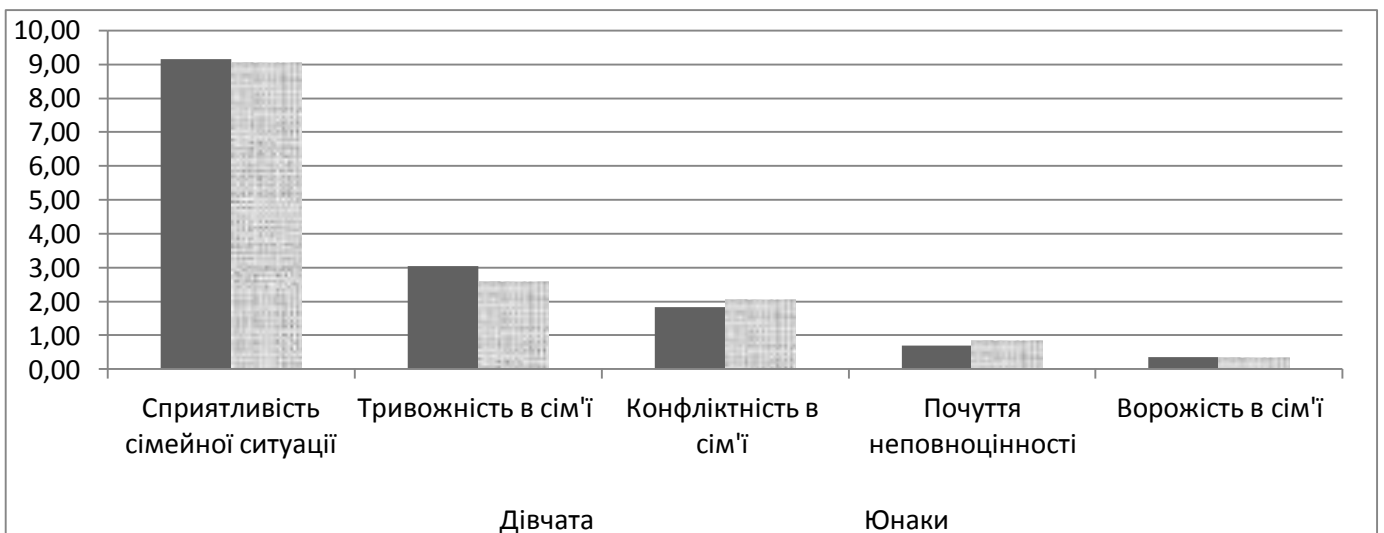

Рис. 1. Показники сприйняття сімейної ситуації старшокласниками.

Не дивлячись на подібність сприйняття досліджуваними старшокласниками внутрішньосімейної ситуації за симптомо-комплексами, певні графічні ознаки малюнків статистично відрізняються у юнаків та дівчат (табл. 1).

Таблиця 1.

Графічні ознаки сприйняття сімейної ситуації у старшокласників

Симптомо-комплекси	Графічні ознаки	Показники за групами (M±m)		
		Дівчата	Юнаки	p
Сприятливість сімейної ситуації	Адекватний розташування людей на листі	0,857±0,033	0,636±0,070	0,0134
Тривожність в сім'ї	Подвійні або переривчасті лінії	0,768±0,048	0,545±0,075	0,0215
Конфліктність в сім'ї	Виділення окремих фігур	0,143±0,035	0,545±0,120	0,0104
	Ізоляція окремих фігур	0,214±0,051	0,545±0,121	0,0413
Почуття неповноцінності	Маленькі фігури	0,089±0,022	0,386±0,071	0,0007

Для дівчат характерні більш високі показники адекватності розташування фігур, які зображують членів сім'ї, що є свідченням більшої сімейної згуртованості. Такий показник сімейної тривожності, як подвійні або переривчасті лінії, що говорить про невпевненість, нерішучість та прагнення контролювати свою тривогу, також вищий у дівчат. Виділення та ізоляція окремих фігур, що показує порушення внутрішньо сімейних контактів та конфліктні стосунки, вище у юнаків. Зображення на малюнку маленьких фігур, що вказує на занижену самооцінку та почуття неповноцінності в сім'ї, більш виражене у юнаків.

Аналіз результатів дослідження сприйняття старшокласниками виховних стратегій та поведінки батьків у батьківсько-дитячих стосунках показує, що уявлення про батька у юнаків та дівчат є подібними, за винятком шкали автономії (табл. 2).

Таблиця 2.

Сприйняття старшокласниками виховних стратегій батьків

Батьківська поведінка	Показники сприйняття старшокласниками виховних стратегій (M±m)			
	Батька		Матери	
	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
Позитивний інтерес	3,61±0,10	3,50±0,13	4,07±0,10	3,61±0,13*
Директивність	2,29±0,09	2,66±0,14	2,86±0,11	2,68±0,16
Ворожість	2,04±0,11	2,30±0,16	2,27±0,10	2,36±0,15
Автономність	3,43±0,09	2,68±0,11*	3,59±0,11	2,89±0,16*
Непоследовність	2,96±0,05	2,70±0,10	3,25±0,05	2,93±0,08*

Примітка: * достовірні відмінності на рівні значущості $P \leq 0,05$

Дівчата на відміну від юнаків, сприймають батька, як більш автономного, тобто батько представляється лідером, але відгородженим від проблем сім'ї, дії якого не завжди узгоджуються з потребами та інтересами близьких. Уявлення про материнську поведінку та виховання більш диференційоване за статтю досліджуваних. Встановлено достовірні відмінності показників юнаків та дівчат за шкалами позитивного інтересу, автономності та непослідовності у стратегіях поведінки матери. Дівчата сприймають, як мати уважну, турботливу та водночас невимогливу, поблажливу, з низьким рівнем контролю у вихованні. Крім того, в уявленні дівчат мати характеризується більшою непослідовністю виховання, тобто переходом від психологічного прийняття дочки до емоційного її відкидання, від строгого – до ліберального виховання і, навпаки.

Результати дослідження за методикою Т. Лірі дозволяють визначити психологічні ознаки поведінки у міжособистісних взаєминах (табл. 3)

Таблиця 3.

Показники соціальних орієнтацій інтерперсональної поведінки у досліджуваних юнаків та дівчат

Інтерперсональні стилі поведінки	Середні показники за групами (M±m)	
	Дівчата	Юнаки
Авторитарний	6,07±0,32	6,48±0,27
Егоїстичний	4,86±0,32	5,43±0,25
Агресивний	5,50±0,26	5,52±0,22
Підозрюючий	6,50±0,33	6,11±0,32
Підпорядковуваний	7,63±0,44	5,70±0,43*
Залежний	6,34±0,39	5,95±0,39
Доброзичливий	7,63±0,44	7,30±0,32
Альтруїстичний	7,59±0,40	7,18±0,38

Примітка: * - вірогідність відмінностей $P \leq 0,05$

Як показують результати дослідження показники інтерперсональних стилів мають помірний рівень та знаходяться в зоні адаптивної поведінки. І юнаки так і дівчата характеризуються середнім рівнем упевненості у собі, наполегливості, орієнтації на себе, схильності до суперництва, критичності по відношенню до соціальних явищ і навколишніх людей, конформності, співчуття, чуйності і дружелюбності в стосунках. Достовірні відмінності у

показниках досліджуваних груп виявлено лише за шкалою підпорядкованості – дівчата характеризуються більшою скромністю, боязкістю, поступливістю, слухняністю ($7,63 \pm 0,44$) ніж юнаки ($5,70 \pm 0,43$).

Схема Т. Лірі дозволяє визначити рівень та співвідношення інтегральних показників соціальної поведінки, а саме домінування-підпорядкування та дружелюбності – ворожості досліджуваних старшокласників (рис. 2).

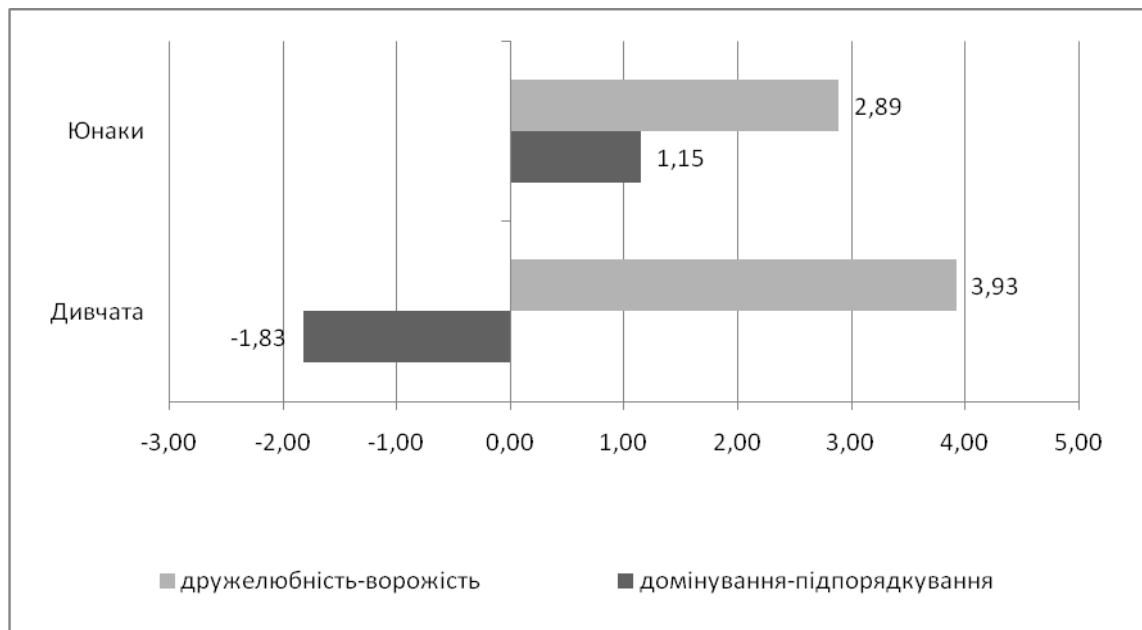

Рис. 2. Типи соціальної поведінки старшокласників

Як показують отримані дані, юнаки проявляють себе у соціальних контактах як дружелюбні (2,89) та домінуючі (1,15), що вказує на виражене прагнення людини до лідерства в спілкуванні та прагнення до встановлення доброзичливих стосунків і співпраці з оточенням, а дівчата у соціальній поведінці є водночас дружелюбні та підпорядкованими, тобто виявляють тенденцію до афіліації та співпраці за рахунок підпорядкування, відмови від відповідальності і позиції лідерства.

Кореляційний аналіз дозволив визначити взаємозв'язки показників сімейних взаємин та моделей інтерперсональної поведінки досліджуваних старшокласників (табл. 4-5). Як показують отримані дані, агресивний стиль інтерперсональної поведінки юнаків прямо пропорційно пов'язаний із конфліктністю та почуттям неповноцінності в сім'ї та зворотно пропорційно – із сприйняттям сімейної ситуації як тривожної. Підозрілість у міжособистісному спілкуванні юнаків має негативний кореляційний зв'язок із

позитивним інтересом з боку матері. Підпорядкованість юнаків у соціальних контактах позитивно пов'язана із непослідовністю батька у вихованні. Інтегральний показник дружності дівчат у соціальній взаємодії прямо пропорційно корелює із позитивним інтересом матері.

Таблиця 4.

Кореляційні зв'язки показників сприйняття сімейних взаємин та моделей інтерперсональної поведінки юнаків

Показники сприйняття сімейних взаємин	Моделі інтерперсональної поведінки			
	Агресивний	Підозрюючий	Підпорядковуваний	Дружелюбність - ворожість
Тривожність в сім'ї	-0,363*	0,001	-0,031	0,020
Конфліктність в сім'ї	0,358*	0,210	-0,007	-0,235
Почуття неповноцінності	0,403*	0,057	-0,015	-0,098
Непослідовність батька у вихованні	0,040	-0,079	0,323*	0,231
Позитивний інтерес матері	-0,075	-0,543**	-0,166	0,398**

Примітка * - кореляція значима рівні 0,05, ** - кореляція значима рівні 0,01.

Таблиця 5.

Кореляційні зв'язки показників сприйняття сімейних взаємин та моделей інтерперсональної поведінки дівчат

Показники сприйняття сімейних взаємин	Моделі інтерперсональної поведінки		
	Егоїстичний	Агресивний	Домінування-підпорядкування
Почуття неповноцінності	-0,209	-0,317*	-0,118
Ворожість в сім'ї	0,269*	0,278*	0,179
Директивність батька у вихованні	0,257	0,169	0,283*
Позитивний інтерес матері	-0,379**	-0,156	-0,078
Ворожість матері	0,282*	0,153	0,047
Автономність матері	-0,382**	-0,125	-0,139

Примітка * - кореляція значима рівні 0,05, ** - кореляція значима рівні 0,01.

Кореляційні показники, отримані в групі дівчат, вказують на прямо пропорційні зв'язки егоїстичного стилю поведінки дівчат з ворожістю в сім'ї, особливо матері, та зворотно пропорційні зв'язки із позитивним інтересом та автономією матері у вихованні. Агресивність дівчат у міжособистісних стосунках має позитивну кореляцію із ворожістю в сім'ї та негативну – з почуттям неповноцінності. Інтегральний показник соціальної поведінки за типом домінування пов'язаний із директивністю батька у вихованні.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, сприйняття внутрішньосімейної ситуації характеризується достатнім рівнем сприятливості сімейних взаємин у юнаків та дівчат. Уявлення про батька у досліджуваних юнаків та дівчат подібне, але дівчата на відміну від юнаків, сприймають батька, як більш автономного. Уявлення про материнську поведінку та виховання більш диференційоване за статтю досліджуваних. Дівчата більш ніж юнаки схильні сприймати мати, як уважну, турботливу та водночас невимогливу, поблажливу, з низьким рівнем контролю та непослідовністю у вихованні. Показники інтерперсональних стилів досліджуваних мають помірний рівень та знаходяться в зоні адаптивної поведінки. Юнаки проявляють себе у соціальних контактах як дружелюбні та домінантні, а дівчата – як дружелюбні та підпорядковані. Встановлено, що інтегральний показник дружності юнаків у соціальної взаємодії прямо пропорційно корелює із позитивним інтересом матері, а інтегральний показник соціальної поведінки дівчат за типом домінування пов'язаний із директивністю батька у вихованні.

Перспективним напрямком подальших досліджень може бути вивчення соціально-психологічної адаптації старшокласників у залежності від суб'єктивної оцінки сімейної ситуації та виховання.

Література

1. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. Большая энциклопедия психологических тестов / под ред. А. А. Карелина. – М., 2003. – 411 с.
3. Ковалев С. В. Психология семейных отношений / С. В. Ковалев. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2007. – 452с.

4. Райгородский Д. Я. Психология семи : учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – 752 с.

5. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. — СПб. : Питер, 2000. — 624 с.

6. Шнейдер Л. Б. Семейная психология : учебное пособие для вузов / Л. Б. Шнейдер. – М. : Академический Проект, Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 786 с.

7. Шутц В. Глубокая простота. Основы жизненной философии / В. Шутц. – М. : Изд-во Азбука, 2008. – 244 с.